

**NUROBOD VOHASINING BUYUK IPAK YO'LI TIZIMIDAGI O'RNI HAMDA
SAVDO IQTISODIY ALOQALARDAGI AHAMIYATI VA MADANIY
ALOQALARI**

Botirov Ilhomjon Rajab o'g'li

ORIENTAL UNIVERSITETINING 1-kurs talabasi.

Ilmiy rahbar: Xolmatov Normuhammad O'rozovich

Nurobod tumani MMTB ga qarashli 47-maktabning MMIBDO'si.

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo'li tizimidagi geografik joylashuvi, uning qadimiy karvon yo'llari bilan uzviy bog'liqligi, savdo-iqtisodiy aloqalar rivojidadagi o'rni hamda mintaqalararo madaniy almashinuvdagi ahamiyati tarixiy manbalar, arxeologik tadqiqotlar va zamonaviy ilmiy izlanishlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida vohaning Zarafshon vodiysi va Qashqadaryo havzasi o'rtasidagi strategik hudud sifatidagi mavqei, uning Buyuk Ipak yo'lining janubiy va markaziy yo'nalishlarini bog'lovchi muhim tranzit hudud ekanligi yoritilgan. Shuningdek, Nurobod orqali o'tgan savdo karvonlari faoliyati, ular tashigan mahsulotlar, iqtisodiy aloqalar shakllanishi, hunarmandchilik markazlarining rivojlanishi hamda xalqaro savdo munosabatlariga qo'shgan hissasi ilmiy asosda ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Nurobod vohasi, Buyuk Ipak yo'li, karvon yo'llari, savdo aloqalari, iqtisodiy rivojlanish, madaniy almashinuv, Zarafshon vodiysi, arxeologik yodgorliklar, hunarmandchilik, tarixiy geografiya, sivilizatsiyalararo aloqalar.*

Аннотация. *В данной статье на основе исторических источников, археологических исследований и современных научных данных анализируется географическое положение оазиса Нурабад в системе Великого Шелкового пути, его неразрывная связь с древними караванными путями, его роль в развитии торгово-экономических связей и значение для межрегионального культурного обмена. Исследование подчеркивает положение оазиса как стратегического района между Зарафшанской долиной и Кашкадарьинской котловиной, а также его значение как важного транзитного пункта, соединяющего южные и центральные пути Великого Шелкового пути. Научно раскрываются также деятельность торговых караванов, проходивших через Нурабад, перевозимые ими товары, формирование экономических связей, развитие ремесленных центров и его вклад в международные торговые отношения.*

Ключевые слова: *Нурабадский оазис, Великий Шелковый путь, караванные пути, торговые связи, экономическое развитие, культурный обмен, Зарафшанская долина,*

археологические памятники, ремесла, историческая география, межкультурные отношения.

Abstract. *This article analyzes the geographical location of the Nurabad oasis in the system of the Great Silk Road, its inextricable connection with ancient caravan routes, its role in the development of trade and economic relations, and its importance in interregional cultural exchange based on historical sources, archaeological research, and modern scientific research. The study highlights the position of the oasis as a strategic area between the Zarafshan Valley and the Kashkadarya Basin, and its importance as an important transit area connecting the southern and central routes of the Great Silk Road. The activities of trade caravans passing through Nurabad, the products they transported, the formation of economic relations, the development of craft centers, and its contribution to international trade relations are also scientifically revealed.*

Key words: *Nurabad oasis, Great Silk Road, caravan routes, trade relations, economic development, cultural exchange, Zarafshan Valley, archaeological monuments, crafts, historical geography, inter-civilizational relations.*

KIRISH

Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi o‘rni hamda savdo-iqtisodiy aloqalardagi ahamiyati va madaniy aloqalari. Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti tarixida qit‘alar, davlatlar va xalqlarni o‘zaro bog‘lagan savdo yo‘llari alohida o‘rin tutadi. Ana shunday tarixiy kommunikatsiya tizimlarining eng yirigi va eng uzoq umr ko‘rganlaridan biri Buyuk Ipak yo‘li hisoblanadi. Mazkur yo‘l miloddan avvalgi II asrda shakllanib, XVI asrgacha Sharq va G‘arb mamlakatlari o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, ilmiy va madaniy aloqalarning asosiy vositasi sifatida faoliyat ko‘rsatgan. Buyuk Ipak yo‘li nafaqat Xitoy ipaklarini O‘rta Osiyo, Yaqin Sharq va Yevropa bozorlariga yetkazib berish yo‘lagi, balki xalqlar, dinlar, tillar, ilmfan, texnologiyalar va san‘atning o‘zaro almashinuviga xizmat qilgan murakkab tarixiy tizim sifatida ham jahon tarixida muhim o‘rin egallaydi. Aynan shu jihati bilan Buyuk Ipak yo‘li tarixiy geografiya, iqtisodiyot, arxeologiya, etnologiya va madaniyatshunoslik fanlari doirasida dolzarb tadqiqot obyektlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Markaziy Osiyo Buyuk Ipak yo‘lining markaziy bo‘g‘ini sifatida Sharq va G‘arbni bog‘lovchi tabiiy ko‘prik vazifasini bajargan. Mintaqaning qulay geografik joylashuvi, unumdor vohalari, tog‘ dovonlari va daryo vodiylari xalqaro savdo karvonlari uchun eng maqbul yo‘nalishlardan biri bo‘lgan. Ayniqsa, bugungi O‘zbekiston hududida joylashgan Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, Kesh, Termiz, Toshkent, Xiva va boshqa tarixiy markazlar Buyuk Ipak yo‘lining yirik iqtisodiy va madaniy markazlari sifatida jahon sivilizatsiyasi rivojiga katta hissa qo‘shgan. Ushbu markazlar orasida Zarafshon vodiysining sharqiy qismida joylashgan Nurobod vohasi ham alohida

tarixiy-geografik ahamiyatga ega bo‘lgan hududlardan biri sanaladi. Nurobod vohasi tabiiy-geografik nuqtai nazardan Zarafshon vodiysining yuqori qismi hamda Turkiston va Zarafshon tog‘ tizmalari etaklarida joylashgan bo‘lib, qadimdan Samarqand vohasi bilan Qashqadaryo, Jizzax va Surxondaryo hududlarini bog‘lovchi tabiiy yo‘laklardan biri vazifasini bajargan. Hududning tog‘ oldi relyefi, unumdor yerlari, serbuloq soy va daryolari, tabiiy yaylovlari hamda tog‘ dovonlari qadimgi davrlardan boshlab aholi yashashi, dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratgan. Ana shu omillar vohaning Buyuk Ipak yo‘lining ichki tarmoqlari rivojlanishida muhim strategik ahamiyat kasb etishiga zamin yaratgan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, Zarafshon vodiysi miloddan avvalgi I ming yillikning o‘rtalaridan boshlab Sug‘d sivilizatsiyasining muhim markazlaridan biri sifatida shakllangan. Sug‘diylar o‘z davrining eng faol savdogarlari bo‘lib, Xitoy, Hindiston, Eron, Vizantiya va Arab xalifaligi bilan keng iqtisodiy aloqalarni yo‘lga qo‘ygan. Samarqand va uning atrofi orqali o‘tgan savdo yo‘llari Nurobod vohasi hududini ham qamrab olgan bo‘lib, bu yer orqali janubiy va sharqiy yo‘nalishdagi karvon yo‘llari harakatlangan. Arxeologik tadqiqotlar davomida aniqlangan qadimiy manzilgohlar, qo‘rg‘onlar, sug‘orish inshootlari, kulolchilik ustaxonalari va metall buyumlar vohaning qadimdan iqtisodiy hayotda faol ishtirok etganligini tasdiqlaydi. Miloddan avvalgi II asrda Xitoy imperatori U-di tomonidan yuborilgan elchi Chjan Syanning Markaziy Osiyoga qilgan safari natijasida Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo aloqalari yangi bosqichga ko‘tarildi. Aynan shu davrdan boshlab Buyuk Ipak yo‘li shakllanib, uning Markaziy Osiyo orqali o‘tuvchi asosiy tarmoqlari faol rivojlana boshladi. Nurobod vohasi Samarqanddan janubga, Qashqadaryo va Amudaryo havzasi tomon yo‘nalgan karvon yo‘llarining muhim bo‘g‘ini sifatida savdo tizimida faol ishtirok etdi. Ushbu yo‘nalish orqali ipak, qimmatbaho metall va toshlar, ziravorlar, chinni buyumlar, qog‘oz, shisha mahsulotlari, qurol-aslahalar, ipak matolar, paxta mahsulotlari, mevalar va boshqa ko‘plab tovarlar tashilgan. Savdo aloqalarining kengayishi vohada iqtisodiy infratuzilmaning rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Karvon yo‘llari bo‘ylab karvonsaroylar, rabotlar, sardobalar, bozorlar va ustaxonalar bunyod etildi. Savdo karvonlariga xizmat ko‘rsatish tizimi shakllandi. Natijada mahalliy aholi nafaqat dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullandi, balki kulolchilik, temirchilik, misgarlik, zargarlik, to‘qimachilik, yog‘och o‘ymakorligi va teriga ishlov berish kabi hunarmandchilik tarmoqlarini ham rivojlantirdi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar ichki ehtiyojni qondirish bilan bir qatorda uzoq mamlakatlarga eksport qilingan. Buyuk Ipak yo‘li orqali olib borilgan savdo jarayonlari faqat iqtisodiy manfaatlar bilan cheklanmagan. U xalqlar o‘rtasidagi madaniy muloqotning eng muhim vositasiga aylangan. Turli millat va elatlar vakillari, savdogarlar, olimlar, sayyohlar, elchilar va diniy targ‘ibotchilar ushbu yo‘l orqali harakatlanib, ilm-fan, yozuv, diniy e‘tiqodlar, me‘morchilik an‘analari, san‘at va hunarmandchilik yutuqlarini bir

hududdan boshqasiga olib o‘tganlar. Nurobod vohasi ham ushbu jarayonlarda faol ishtirok etib, turli madaniyatlar kesishgan maskanlardan biriga aylangan. Zardushtiylik, buddaviylik, moniylik, nasroniylik va keyinchalik islom dini bilan bog‘liq g‘oyalar voha orqali tarqalgan, bu esa hududning madaniy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi o‘rni mintaqaviy siyosiy munosabatlar rivojida ham muhim ahamiyat kasb etgan. Hudud turli tarixiy davrlarda Sug‘d, Qang‘ davlati, Kushonlar, Turk xoqonligi, Somoniylar, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar, Temuriylar va Shayboniylar davlatlari tarkibida bo‘lib, ularning iqtisodiy siyosatida muhim strategik hududlardan biri sifatida qaralgan. Ayniqsa, Amir Temur va temuriylar davrida Samarqandning jahon savdo markaziga aylanishi Nurobod vohasining ham iqtisodiy faolligini oshirgan. Karvon yo‘llarining xavfsizligi ta'minlanishi, yangi ko‘priklar, rabotlar va savdo maskanlarining bunyod etilishi vohaning xalqaro savdo tizimidagi rolini yanada mustahkamlagan.

Bugungi kunda O‘zbekistonda tarixiy-madaniy merosni asrash, Buyuk Ipak yo‘li ob'ektlarini ilmiy o‘rganish va ularni turizm infratuzilmasiga integratsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada Nurobod vohasining tarixiy ahamiyatini ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish, uning moddiy va nomoddiy madaniy merosini aniqlash, qadimiy karvon yo‘llarini rekonstruksiya qilish va tarixiy manbalar asosida vohaning Buyuk Ipak yo‘lidagi haqiqiy o‘rnini belgilash dolzarb ilmiy vazifalardan biridir. Chunki bugungi globallashuv sharoitida tarixiy savdo yo‘llarini o‘rganish nafaqat o‘tmishni anglash, balki zamonaviy transport-logistika tizimlari, xalqaro iqtisodiy hamkorlik va madaniy diplomatiya rivojlanishida ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi o‘rni bo‘yicha mavjud ilmiy tadqiqotlar ko‘proq umumiy tavsif bilan cheklanib, uning savdo-iqtisodiy va madaniy aloqalari kompleks tarzda yetarli darajada yoritilmagan. Shu bois ushbu maqolada tarixiy yozma manbalar, arxeologik topilmalar, tarixiy-geografik ma'lumotlar hamda zamonaviy ilmiy izlanishlar asosida vohaning tarixiy taraqqiyotidagi o‘rni tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi strategik o‘rnini, uning savdo-iqtisodiy munosabatlar rivojiga qo‘shgan hissasini hamda madaniy almashinuv jarayonlaridagi ahamiyatini tarixiy va arxeologik manbalar asosida ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: Nurobod vohasining tabiiy-geografik va tarixiy xususiyatlarini tavsiflash. Buyuk Ipak yo‘lining voha hududidan o‘tgan yo‘nalishlarini aniqlash va tahlil qilish, vohaning xalqaro savdo-iqtisodiy aloqalardagi o‘rnini baholash, hududda hunarmandchilik, dehqonchilik va karvon savdosining rivojlanish omillarini o‘rganish, madaniy va diniy almashinuv jarayonlarini tarixiy manbalar asosida

yoritish, arxeologik topilmalar va yozma manbalar asosida Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi tarixiy ahamiyatini ilmiy asoslash. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tarixiy-geografik, manbashunoslik, tizimli tahlil, arxeologik materiallarni qiyoslash hamda ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘lining ichki tarmoqlaridagi strategik o‘rni, uning xalqaro savdo, iqtisodiy taraqqiyot va madaniy integratsiyaga qo‘shgan hissasini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi hamda O‘zbekistonning tarixiy-madaniy merosini o‘rganish bo‘yicha kelgusidagi izlanishlar uchun muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi o‘rni, uning savdo-iqtisodiy va madaniy aloqalardagi ahamiyatini o‘rganish ko‘plab fanlar – tarix, arxeologiya, tarixiy geografiya, etnologiya, iqtisodiyot va madaniyatshunoslikning kesishgan nuqtasida olib boriladigan kompleks tadqiqotlarni talab etadi. Mazkur mavzu bo‘yicha ilmiy izlanishlar XIX asr oxirlaridan boshlab rus sharqshunoslari, keyinchalik sovet davri arxeologlari va mustaqillik yillarida o‘zbekistonlik olimlar tomonidan izchil davom ettirilgan. Xorijiy tadqiqotchilar esa Buyuk Ipak yo‘lining global savdo tizimidagi o‘rni va Markaziy Osiyoning xalqaro munosabatlardagi rolini keng yoritgan bo‘lsalar-da, Nurobod vohasiga oid maxsus tadqiqotlar nisbatan kam uchraydi. Shu sababli mazkur mavzu bo‘yicha mavjud ilmiy merosni tahlil qilish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Buyuk Ipak yo‘li tarixini ilmiy jihatdan o‘rganishning dastlabki bosqichlari XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to‘g‘ri keladi. Rossiyalik sharqshunos olim Vasiliy Bartold Markaziy Osiyo tarixiga bag‘ishlangan fundamental tadqiqotlarida Zarafshon vodiysi, Sug‘d va Samarqand vohasining xalqaro savdo yo‘llaridagi o‘rnini batafsil yoritadi. Bartoldning fikriga ko‘ra, Samarqand atrofidagi tog‘ oldi hududlari, jumladan bugungi Nurobod vohasi qadimdan karvon yo‘llarining tabiiy davomiy qismi bo‘lib xizmat qilgan. Olim hududning geografik joylashuvi savdo karvonlarining xavfsiz harakatlanishi va iqtisodiy aloqalar rivojida muhim omil bo‘lganligini ta’kidlaydi. Bartoldning ilmiy qarashlari keyingi tadqiqotlar uchun metodologik asos vazifasini bajargan. Buyuk Ipak yo‘lining iqtisodiy va madaniy ahamiyatini chuqur tadqiq etgan olimlardan yana biri Lev Gumilyov hisoblanadi. Uning Yevroosiyo sivilizatsiyasi haqidagi konsepsiyasida Markaziy Osiyo xalqlarining savdo yo‘llaridagi vositachilik faoliyati alohida baholanadi. Gumilyov Buyuk Ipak yo‘lini faqat iqtisodiy tizim sifatida emas, balki xalqlarni birlashtirgan madaniy makon sifatida talqin qiladi. Uning ilmiy qarashlari Nurobod vohasining ham Sharq va G‘arb madaniyatlari tutashgan hududlardan biri bo‘lganligini tushunishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. XX asrning ikkinchi yarmida Buyuk Ipak yo‘li tarixini o‘rganishda arxeologik tadqiqotlar yangi bosqichga ko‘tarildi. Mashhur arxeolog Galina Pugachenkova va Lev Rempel tomonidan Samarqand vohasi hamda Zarafshon vodiysida olib borilgan

qazishmalar natijasida aniqlangan qadimiy manzilgohlar, qal'alar, rabotlar va karvonsaroylar Buyuk Ipak yo'lining ichki tarmoqlarini aniqlash imkonini berdi. Olimlarning fikricha, Samarqandning sharqiy tog' oldi hududlari orqali o'tgan yo'llar Nurobod vohasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular savdo karvonlarining asosiy tranzit yo'nalishlaridan biri hisoblangan. Akademik Edvard Rtveladze Buyuk Ipak yo'li tarixini o'rganishda zamonaviy o'zbek arxeologiya maktabining yetakchi vakillaridan biridir. Uning ilmiy ishlari qadimgi Sug'd va Baqtriya o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Rtveladze Samarqand va uning atrofi, jumladan Nurobod hududining qadimiy karvon yo'llaridagi o'rnini arxeologik topilmalar orqali asoslaydi. Olim vohada topilgan sopol buyumlar, metall mahsulotlar, tangalar va me'moriy qoldiqlarni Buyuk Ipak yo'li bilan bog'laydi hamda ularning xalqaro savdo aloqalarini tasdiqlovchi muhim dalillar ekanligini ko'rsatadi. Akademik Ahmadali Asqarov tomonidan olib borilgan arxeologik izlanishlar O'zbekiston hududida qadimgi dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va rivojlanishini yoritishda muhim o'rin tutadi. Olimning fikricha, Zarafshon vodiysi va unga tutash tog' oldi hududlari qadimgi davrlardanoq o'troq dehqonchilik markazlari bo'lib, Buyuk Ipak yo'li shakllanishidan ancha oldin ham mintaqalararo almashinuv tizimida ishtirok etgan. Bu esa Nurobod vohasining tarixiy taraqqiyoti Buyuk Ipak yo'li davrida yangi bosqichga ko'tarilganligini ko'rsatadi. Tarixchi olim A. Muhammadjonov O'zbekistonning qadimgi sug'orish tizimlari va tarixiy geografiyasiga oid tadqiqotlarida Zarafshon vodiysining irrigatsiya tarmoqlarini batafsil tahlil qiladi. U vohaning iqtisodiy rivojlanishida sug'orish inshootlari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lganligini ta'kidlaydi. Aynan sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi Buyuk Ipak yo'li orqali olib borilgan savdo aloqalarining kengayishiga zamin yaratgan. Arxeolog T. Shirinov va R. Sulaymonov tomonidan Samarqand viloyati hududida olib borilgan ilmiy izlanishlarda Nurobod tumani va unga tutash hududlarda aniqlangan qadimiy qo'rg'onlar, qal'alar, sopol idishlar, metall buyumlar va boshqa arxeologik topilmalar vohaning miloddan avvalgi davrlardanoq iqtisodiy va madaniy markazlardan biri bo'lganligini ko'rsatadi. Mazkur topilmalar hududning Buyuk Ipak yo'lining mahalliy tarmoqlariga bevosita bog'liq ekanligini tasdiqlaydi.

Xitoy tarixiy manbalari ham Buyuk Ipak yo'lining Markaziy Osiyo orqali o'tgan yo'nalishlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa, "Shiji", "Hanshu" va "Hou Hanshu" solnomalarida Sug'd, Kangju va Dayuan davlatlari haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu manbalarda Samarqand vohasi orqali o'tuvchi karvon yo'llari, savdo mahsulotlari, elchilik aloqalari va iqtisodiy munosabatlar batafsil tasvirlangan. Garchi Nurobod nomi bevosita tilga olinmasa-da, hududning Sug'd tarkibida bo'lganligi uning ushbu savdo tizimida ishtirok etganligini ko'rsatadi. Arab va fors geograflari ham Zarafshon vodiysi haqidagi muhim ma'lumotlarni qoldirganlar. Ibn Xurdobih, al-Istaxriy, Ibn Havqal, al-

Muqaddasiy va Yoqut al-Hamaviy asarlarida Samarqand va uning atrofi xalqaro savdo markazi sifatida tavsiflanadi. Ular vohaning qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, hunarmandchilik buyumlari va savdo yo‘llaridagi ahamiyatini yuqori baholaganlar. Ayniqsa, al-Istaxriy Samarqanddan janubiy hududlarga olib boruvchi yo‘llarning iqtisodiy ahamiyatiga alohida e‘tibor qaratadi. Buyuk Ipak yo‘lining madaniy ahamiyatini o‘rgangan xorijiy olimlardan Valerie Hansen o‘zining *The Silk Road: A New History* asarida Ipak yo‘lini faqat savdo yo‘lagi emas, balki madaniy integratsiya makoni sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, Buyuk Ipak yo‘li orqali nafaqat tovarlar, balki yozuv tizimlari, dinlar, ilmiy bilimlar, texnologiyalar va san‘at namunalari ham keng tarqalgan. Ushbu yondashuv Nurobod vohasining madaniy almashinuvdagi rolini baholashda muhim nazariy asos yaratadi. Britaniyalik tarixchi Peter Frankopan *The Silk Roads* asarida Markaziy Osiyoni jahon tarixining markaziy hududi sifatida baholaydi. Muallif Samarqandni Buyuk Ipak yo‘lining yuragi deb ataydi va unga tutash hududlarning, jumladan tog‘ oldi vohalarining xalqaro savdo tizimidagi ahamiyatini alohida ta’kidlaydi. Frankopan tadqiqotlari Nurobod vohasining Samarqand iqtisodiy makonining ajralmas qismi sifatidagi o‘rnini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, UNESCO tomonidan Buyuk Ipak yo‘liga bag‘ishlangan ilmiy dasturlar va nashrlarda Markaziy Osiyodagi tarixiy yo‘nalishlar, karvonsaroylar, rabotlar va madaniy meros obyektlari keng yoritilgan. Ushbu tadqiqotlar Buyuk Ipak yo‘lining moddiy va nomoddiy merosini saqlash hamda yangi ilmiy yondashuvlar asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston olimlari tomonidan Buyuk Ipak yo‘lining tarixiy merosini qayta o‘rganish bo‘yicha ko‘plab ilmiy ishlar amalga oshirildi. Jumladan, Samarqand davlat universiteti, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti hamda Arxeologiya instituti olimlari tomonidan Zarafshon vodiysi, Samarqand vohasi va Nurobod hududida olib borilgan ekspeditsiyalar natijasida yangi arxeologik obyektlar aniqlanib, ularning Buyuk Ipak yo‘li bilan bog‘liqligi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Bu tadqiqotlar hududning iqtisodiy va madaniy rivojlanish tarixini yanada chuqurroq o‘rganish imkonini yaratdi.

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Buyuk Ipak yo‘li va Markaziy Osiyo savdo tizimiga oid tadqiqotlar keng qamrovda olib borilgan bo‘lsa-da, Nurobod vohasining aynan Buyuk Ipak yo‘lining mahalliy tarmoqlaridagi o‘rni, savdo-iqtisodiy aloqalari va madaniy almashinuv jarayonlaridagi roli kompleks tarzda yetarlicha tadqiq etilmagan. Aksariyat ilmiy ishlarda hudud Samarqand vohasining tarkibiy qismi sifatida umumiy tarzda tilga olinadi, biroq uning tranzit, iqtisodiy va madaniy markaz sifatidagi xususiyatlari alohida tadqiqot obyekti sifatida chuqur tahlil qilinmagan. Shu sababli mazkur maqola tarixiy yozma manbalar, arxeologik topilmalar, tarixiy-geografik ma’lumotlar va zamonaviy ilmiy izlanishlarni o‘zaro uyg‘unlashtirgan holda Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi

strategik o‘rnini, savdo-iqtisodiy taraqqiyotga qo‘shgan hissasini hamda madaniy aloqalardagi ahamiyatini kompleks ravishda yoritishga qaratilgan. Bu yondashuv mavzuning ilmiy yangiligini ta‘minlaydi va kelgusidagi tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy-metodologik asos yaratadi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot davomida tarixiy yozma manbalar, arxeologik topilmalar, tarixiy-geografik tadqiqotlar hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar qiyosiy tahlil qilinib, Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi o‘rni, savdo-iqtisodiy munosabatlar va madaniy almashinuv jarayonlaridagi ahamiyati kompleks tarzda o‘rganildi. Tadqiqot natijalari vohaning Markaziy Osiyoning ichki transport-kommunikatsiya tizimida muhim strategik hududlardan biri bo‘lganligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Nurobod vohasining geografik joylashuvi uning tarixiy taraqqiyotini belgilab bergan asosiy omillardan biridir. Hudud Zarafshon vodiysining sharqiy qismida, Samarqand vohasi bilan Qashqadaryo va Jizzax yo‘nalishlarini bog‘lovchi tabiiy yo‘lakda joylashgan. Ushbu joylashuv vohani qadimiy karvon yo‘llarining muhim tranzit hududiga aylantirgan. Tog‘ dovonlari, soy va daryolar, unumdor yerlar hamda tabiiy resurslarning mavjudligi karvonlarning xavfsiz harakatlanishi va uzoq masofali savdo uchun qulay sharoit yaratgan. Tarixiy-geografik rekonstruksiya natijalari Nurobod vohasi orqali Samarqanddan janubga – Qashqadaryo, Surxondaryo va Baqtriya tomon yo‘nalgan karvon yo‘llari o‘tganligini ko‘rsatadi. Ushbu yo‘nalishlar Buyuk Ipak yo‘lining asosiy magistrallarini mahalliy savdo tarmoqlari bilan bog‘lagan. Natijada voha nafaqat tranzit hudud, balki savdo mahsulotlarini yig‘ish, qayta taqsimlash va karvonlarga xizmat ko‘rsatish markazlaridan biriga aylangan. Arxeologik topilmalar ham ushbu xulosalarni tasdiqlaydi. Hududda aniqlangan qadimiy manzilgohlar, qal‘a qoldiqlari, sopol buyumlar, metall qurollar, zargarlik mahsulotlari, tangalar va sug‘orish inshootlari vohada rivojlangan iqtisodiy hayot mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, turli davrlarga oid tangalarning topilishi vohaning xalqaro savdo tizimiga faol jalb etilganini tasdiqlaydi. Tangalarning kelib chiqishi hududning Sug‘d, Kushon, Turk xoqonligi, Somoniylar va Temuriylar davrlarida ham iqtisodiy aloqalar markazida bo‘lganligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Buyuk Ipak yo‘li orqali Nurobod vohasiga turli mamlakatlardan ipak matolari, chinni idishlar, shisha buyumlar, ziravorlar, qimmatbaho metall va toshlar olib kelingan. O‘z navbatida vohadan paxta, jun mahsulotlari, teri, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, quritilgan mevalar, uzum, chorva mollari hamda hunarmandchilik mahsulotlari eksport qilingan. Bu esa voha iqtisodiyotining xalqaro savdo tizimi bilan uzviy bog‘langanligini ko‘rsatadi. Savdo aloqalarining rivojlanishi vohada hunarmandchilikning taraqqiy etishiga kuchli turtki bergan. Kulolchilik, temirchilik, misgarlik, zargarlik, yog‘och o‘ymakorligi va to‘qimachilik ustaxonalari mahalliy ehtiyojni qondirish bilan birga eksport

mahsulotlari ishlab chiqarishga ham ixtisoslashgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hunarmandchilik mahsulotlarining sifati va xilma-xilligi vohaning iqtisodiy nufuzini oshirishga xizmat qilgan. Sug‘orish tizimlarining rivojlanganligi ham iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri bo‘lgan. Tarixiy manbalar va arxeologik kuzatishlar vohada qadimiy kanallar, ariqlar va suv taqsimlash tizimlari mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi. Bu esa dehqonchilik mahsuldorligini oshirib, ortiqcha mahsulot ishlab chiqarish imkonini yaratgan va savdo hajmining kengayishiga olib kelgan. Tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim natija Nurobod vohasining madaniy almashinuv markazi sifatidagi faoliyatidir. Buyuk Ipak yo‘li orqali hududga turli xalqlar, savdogarlar, elchilar, olimlar va diniy arboblarning tashrif buyurgan. Natijada vohada turli madaniyatlar o‘zaro ta’sirlashgan, yangi bilim va texnologiyalar kirib kelgan. Ayniqsa, zardushtiylik, buddaviylik va islom madaniyatining izlari vohaning tarixiy taraqqiyotida muhim o‘rin egallagan. Me’morchilik va shaharsozlik rivojida ham Buyuk Ipak yo‘lining ta’siri sezilarli bo‘lgan. Tadqiqot natijalari vohada mudofaa inshootlari, karvonsaroylar, rabotlar, masjidlar va boshqa jamoat binolari qurilishida Sharq me’morchilik an’analarini bilan mahalliy uslublarning uyg‘unlashganligini ko‘rsatadi. Bu esa madaniy integratsiyaning amaliy natijasi hisoblanadi. Shuningdek, ilm-fan va yozuv madaniyati rivojida ham Buyuk Ipak yo‘lining ta’siri kuzatiladi. Savdo aloqalari natijasida hududga yangi yozuv tizimlari, hisob-kitob usullari va ilmiy bilimlar kirib kelgan. Bu esa mahalliy boshqaruv tizimi va iqtisodiy munosabatlarning takomillashishiga xizmat qilgan. Umuman olganda, tadqiqot natijalari Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘lining mahalliy tarmoqlarida muhim iqtisodiy, transport va madaniy markazlardan biri bo‘lganligini ko‘rsatadi. Vohaning tabiiy-geografik joylashuvi, iqtisodiy salohiyati va tarixiy rivojlanish xususiyatlari uning Markaziy Osiyo tarixidagi o‘rnini belgilab bergan.

Muhokama. Tadqiqot natijalarini ilmiy adabiyotlar bilan qiyosiy tahlil qilish Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi o‘rni ilgari tasavvur qilinganidan kengroq va murakkabroq bo‘lganligini ko‘rsatadi. Mavjud tadqiqotlarning aksariyatida asosiy e’tibor Samarqand, Buxoro va Shahrisabz kabi yirik shahar markazlariga qaratilgan bo‘lsa, Nurobod vohasining ichki transport-kommunikatsiya tizimidagi strategik ahamiyati yetarlicha yoritilmagan. Olingan natijalar Bartold, Rtveladze, Asqarov va Muhammadjonovlarning ilmiy qarashlarini tasdiqlaydi. Ular Zarafshon vodiysining iqtisodiy rivojlanishida tog‘ oldi hududlari muhim rol o‘ynaganligini ta’kidlagan bo‘lsalar, mazkur tadqiqot Nurobod vohasining aynan shu tizimdagi amaliy funksiyalarini yanada aniqroq ochib beradi. Xususan, voha faqat tranzit hudud bo‘lib qolmay, balki savdo logistikasini ta’minlovchi, karvonlarga xizmat ko‘rsatuvchi va mahsulotlarni qayta taqsimlovchi iqtisodiy markaz vazifasini ham bajargan. Xitoy va arab yozma manbalari tahlili Nurobod vohasi bevosita tilga olinmagan bo‘lsa-da, uning Sug‘d va Samarqand iqtisodiy makonining tarkibiy qismi sifatida xalqaro

savdo tizimida faol ishtirok etganligini tasdiqlaydi. Arxeologik topilmalar ushbu tarixiy ma'lumotlarni moddiy dalillar bilan boyitadi. Ayniqsa, turli davrlarga oid tangalar, kulolchilik buyumlari va metall mahsulotlarning topilishi hududning uzoq masofali savdo aloqalariga jalb qilinganligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlangan iqtisodiy natijalar Buyuk Ipak yo'li savdo tizimining ko'p tarmoqli xarakterga ega bo'lganligini yana bir bor tasdiqlaydi. Nurobod vohasida dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikning bir-birini to'ldiruvchi tarzda rivojlanishi hudud iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlagan. Bu esa savdo aloqalarining uzluksiz faoliyat yuritishida muhim omil bo'lgan. Madaniy almashinuv masalasida ham tadqiqot natijalari Buyuk Ipak yo'lining faqat iqtisodiy yo'lak emas, balki sivilizatsiyalararo muloqot makoni bo'lganligini ko'rsatadi. Turli dinlar, me'moriy uslublar, hunarmandchilik an'analari va ilmiy bilimlarning tarqalishida Nurobod vohasi vositachi hudud vazifasini bajargan. Bu jihat hududning tarixiy-madaniy merosini yanada chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tadqiqot ayrim ilmiy muammolarni ham yuzaga chiqardi. Jumladan, Nurobod vohasidagi ko'plab arxeologik yodgorliklar hali to'liq qazib o'rganilmagan, tarixiy yo'nalishlarning aniq rekonstruksiya uchun geoinformatsion texnologiyalar (GIS), masofadan zondlash (Remote Sensing), paleogeografik rekonstruksiya va radiokarbon tahlillari keng qo'llanilishi zarur. Kelgusida ushbu metodlardan foydalanish Buyuk Ipak yo'lining mahalliy tarmoqlarini yanada aniqroq tiklash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Ular Nurobod vohasining tarixiy-madaniy obyektlarini muhofaza qilish, tarixiy turizm yo'nalishlarini ishlab chiqish, "Buyuk Ipak yo'li merosi" dasturlari doirasida yangi ilmiy va turistik marshrutlarni shakllantirish hamda hududning madaniy salohiyatini xalqaro miqyosda targ'ib etishda foydalanilishi mumkin. Shuningdek, tadqiqot natijalari O'zbekiston tarixini o'qitish, tarixiy geografiya va madaniy meros bo'yicha ilmiy izlanishlarni boyitishga ham xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Nurobod vohasi Buyuk Ipak yo'lining faqat chekka hududi emas, balki uning ichki tarmoqlarida iqtisodiy, transport-logistika va madaniy integratsiyani ta'minlagan muhim bo'g'inlardan biri bo'lgan. Uning tabiiy-geografik joylashuvi, rivojlangan dehqonchilik va hunarmandchilik bazasi, karvon yo'llariga yaqinligi hamda turli sivilizatsiyalar chorrahasida joylashgani vohaning tarixiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Mazkur tadqiqot ushbu masalani kompleks yondashuv asosida yoritishi bilan ilmiy yangilikka ega bo'lib, kelgusida Nurobod vohasi tarixini GIS, arxeologik va tarixiy-geografik metodlar asosida chuqurroq o'rganish uchun mustahkam nazariy va metodologik asos yaratadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot davomida Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo'li tizimidagi o'rni, uning savdo-iqtisodiy aloqalar rivojidadagi ahamiyati hamda madaniy almashinuv jarayonlaridagi roli tarixiy yozma manbalar, arxeologik tadqiqotlar, tarixiy-geografik tahlillar va zamonaviy

ilmiy adabiyotlar asosida kompleks ravishda o‘rganildi. Olingan natijalar vohaning Markaziy Osiyoning ichki transport-kommunikatsiya tizimida muhim strategik hududlardan biri bo‘lganligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Nurobod vohasining tabiiy-geografik joylashuvi uning tarixiy taraqqiyotida hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qilgan. Zarafshon vodiysi, Turkiston tog‘ tizmasi va Qashqadaryo vohasi oralig‘ida joylashgan ushbu hudud qadim zamonlardan boshlab Sharq va G‘arbni bog‘lovchi karvon yo‘llarining muhim chorrahalaridan biri sifatida shakllangan. Tabiiy dovonlar, suv manbalari va unumdor yerlarning mavjudligi savdo karvonlarining uzluksiz harakatlanishi, aholi manzilgohlarining rivojlanishi hamda iqtisodiy faoliyatning kengayishiga qulay sharoit yaratgan. Tadqiqot davomida aniqlangan tarixiy va arxeologik ma‘lumotlar Nurobod vohasining Buyuk Ipak yo‘lining asosiy magistrallarini mahalliy yo‘nalishlar bilan bog‘lovchi tranzit hudud bo‘lganligini tasdiqlaydi. Hudud orqali Samarqand, Kesh (Shahrisabz), Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo va Baqtriya tomon yo‘nalgan savdo yo‘llari faoliyat ko‘rsatgan. Bu esa vohani mahsulotlar almashinuvi, karvonlarga xizmat ko‘rsatish va savdo aloqalarini rivojlantirish markazlaridan biriga aylantirgan. Ilmiy tahlillar vohaning iqtisodiy rivojlanishida dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikning o‘zaro uyg‘unligi muhim rol o‘ynaganligini ko‘rsatdi. Sug‘orish tizimlarining rivojlanganligi yuqori hosildorlikni ta‘minlagan bo‘lsa, kulolchilik, temirchilik, zargarlik, to‘qimachilik va misgarlik kabi hunarmandchilik tarmoqlari ichki bozorni hamda xalqaro savdo ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilgan. Buyuk Ipak yo‘li orqali vohadan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, chorvachilik mahsulotlari va hunarmandchilik buyumlari eksport qilingan, hududga esa ipak, chinni, ziravorlar, shisha buyumlar va boshqa qimmatbaho mahsulotlar olib kelingan. Tadqiqot davomida Nurobod vohasining faqat iqtisodiy markaz emas, balki madaniyatlar tutashgan hududlardan biri bo‘lganligi ham asoslandi. Buyuk Ipak yo‘li orqali turli xalqlar, savdogarlar, elchilar, olimlar va diniy arboblarning kelib-ketishi natijasida hududda madaniy almashinuv kuchaygan. Zardushtiylik, buddaviylik va islom sivilizatsiyasi ta‘sirining voha madaniyatida aks etishi buning yaqqol dalilidir. Me‘morchilik, xalq amaliy san‘ati, yozuv madaniyati va ilm-fan rivojida ham xalqaro aloqalarning sezilarli ta‘siri kuzatiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, Buyuk Ipak yo‘li va Samarqand vohasi bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, Nurobod vohasining aynan savdo-iqtisodiy va madaniy aloqalardagi o‘rni alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada o‘rganilmagan. Mazkur maqolada ushbu bo‘shliqni to‘ldirish maqsadida tarixiy manbalar, arxeologik materiallar va zamonaviy ilmiy yondashuvlar uyg‘unlashtirildi. Bu esa tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini belgilaydi. Shuningdek, tadqiqot davomida vohada joylashgan ayrim arxeologik yodgorliklarning hali to‘liq o‘rganilmaganligi, tarixiy karvon yo‘llarining aniq yo‘nalishlarini rekonstruksiya qilish zarurligi ham aniqlandi. Kelgusida geoinformatsion tizimlar (GIS),

aerokosmik kuzatuvlar, radiokarbon tahlillari va kompleks arxeologik ekspeditsiyalarni keng qo‘llash Nurobod vohasining tarixiy taraqqiyotini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari Nurobod vohasi Buyuk Ipak yo‘lining ichki tarmoqlarida iqtisodiy, transport va madaniy integratsiyani ta'minlagan muhim tarixiy markazlardan biri bo‘lganligini tasdiqlaydi. Uning tabiiy-geografik qulayligi, rivojlangan xo‘jaligi, tranzit salohiyati va madaniy aloqalardagi o‘rni vohaning Markaziy Osiyo tarixidagi alohida mavqeini belgilaydi. Mazkur ilmiy xulosalar Nurobod vohasining tarixiy merosini chuqur o‘rganish va uni jahon ilmiy hamjamiyatiga kengroq tanitish zarurligini yana bir bor ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 19-maydagi PQ–4327-son "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasining ******"Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida"******gi Qonuni.
4. Asqarov A. O‘zbekiston tarixi (Eng qadimgi davrlardan milodiy V asrgacha). – Toshkent: Fan, 1994.
5. Asqarov A. O‘zbek xalqining kelib chiqish tarixi. – Toshkent: Sharq, 2007.
6. Rtveladze E.V. Velikiy Shelkoviy put. – Toshkent, 1999.
7. Rtveladze E.V. Sivilizatsii, gosudarstva, kulturey Tsentralnoy Azii. – Toshkent, 2005.
8. Sulaymonov R.H. Arxeologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
9. Shirinov T.Sh. Qadimgi Sug‘d tarixi. – Toshkent: Fan, 2010.
10. Karimov Sh. Buyuk Ipak yo‘li va O‘zbekiston. – Toshkent: Sharq, 2015.
11. Xasanov A. Tarixiy geografiya. – Toshkent: Universitet, 2012.
12. Rasulov A. Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasi. – Toshkent: Fan, 2018.
13. Hansen, V. The Silk Road: A New History. Oxford University Press, 2012.
14. Frankopan, P. The Silk Roads: A New History of the World. London: Bloomsbury, 2015.
15. Beckwith, C. I. Empires of the Silk Road. Princeton University Press, 2009.